

ОСВІТА І ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТОСТІ

УДК 378.147

ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ В ІННОВАЦІЙНІЙ ОСВІТНІЙ ПАРАДИГМІ: ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Валерій Маслов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотації:

Аналізується еволюція деяких змін у системі шкільної освіти України, а також роль і місце в ній провідної постаті – вчителя. Розглядаються психолого-педагогічні характеристики особистості вчителя. Особлива увага приділяється системі властивостей особистості вчителя, об'єднаних у три групи. Особливо виділяється інтелігентність як специфічна риса особистості вчителя. Наводяться статистичні дані досліджень з порушеної проблеми.

Маслов Валерій. Личность учителя в инновационной образовательной парадигме: философская рефлексия.

Анализируется эволюция некоторых изменений в украинском школьном образовании, а также роль и место в ней ведущей фигуры – учителя. Рассматриваются психолого-педагогические признаки личности учителя. Особое внимание уделяется системе личностных качеств учителя, объединенных в три группы. Отдельное место отводится интеллигентности как специфической черте личности учителя. Приводятся статистические данные исследования поднятой проблемы.

Maslov Valerii. Personality of teacher in an innovative educational paradigm: philosophical reflection.

The author of the article analyses the evolution of some changes in Ukrainian school education, the role and educative value of a teacher in it. The psychological-pedagogical features of teacher's personality are considered. The special attention is spared to the system of the teacher personality's qualities, incorporated in three separate groups. A separate place is given to intelligence as a specific trait of teacher's personality. Statistics on the problem under research is offered.

Ключові слова:

освіта, еволюція змін, учитель, особистість, світогляд, мораль, емоційно-вольова стійкість, професійна відповідальність, інтелігентність.

образование, эволюция изменений, учитель, личность, мировоззрение, мораль, эмоционально-волевая устойчивость, профессиональная ответственность, интеллигентность.

education, evolution of changes, teacher, personality, world view, moral, emotionally-volitional stability, professional responsibility, intelligentsia.

Швидкі зміни, що відбуваються навколо нас і з нами повсякденно, кожної години й хвилини, змушують будь-яку живу істоту шукати адаптаційні шляхи для збереження чи покращення умов існування або діяльності. Людське життя мінливе й досить коротке, щоб не враховувати змін, що постійно виникають. І найбільш адекватне сприйняття всього нового, що несуть з собою життєві новації, зазвичай виявляють діти. Вони ще не встигли засвоїти ту систему інформації, набути тих навичок, сформувати ті звички, які вже стали надбанням дорослої людини.

У сучасних умовах неперервного зростання впливу електронних засобів інформації на особистість деякі з них уже видаються чи фактично стають необов'язковими й навіть зайвими. Уже багато десятиліть точиться безплідна наукоподібна дискусія про первинність людини чи машини в педагогічному процесі. З'явилися цілі теорії, які обґрунтовують необхідність заміни шкільного вчителя й викладача закладу вищої освіти комп'ютерною технікою. Проводяться порівняльні аналізи менторських і дидактичних можливостей учителя-людини й учителя-машини,

обґрунтовуються нібито вищі показники комп'ютерного навчання різних вікових груп дітей і дорослих. У ряді випадків, дійсно, техніка дає кращі результати, ніж людина. Ось ми й підійшли, як кажуть мудрі філософи, до «визначення поняття». Яка мета будь-якої освіти? Які позитивні зміни очікуються як наслідок навчально-виховного процесу? Для відповіді на цілий ряд таких питань достатньо пригадати деякі відомості з основ психолого-педагогічних знань. І мета освіти, і навчально-виховний процес передбачають формування таких психічних утворень, як знання, уміння, навички, а також світогляд, якості особистості, риси характеру та звички. Якщо перший складник цього переліку під силу вчителю-комп'ютеру, то другий уже – ні. Комп'ютер не має емоційно-вольової сфери, не здатний до емпатії, не може співчувати, морально підтримувати учня тощо. Тобто перевагою людини, що навчає, є душа. А такою людиною може бути саме вчитель.

Нам добре відомі мудрі слова класика літератури М. Некрасова, що містять заклик «сіяти розумне, добре, вічне». Та постать, до якої звертався письменник, – це знов-таки вчитель.

Саме вчитель має бути людиною, що спрямовує учнів на цікавий, але важкий пошук істини життя, готує до майбутнього, зокрема й до продуктивної діяльності. Професія вчителя незвичайна, особлива. Вона характеризується багатьма офіційними й неофіційними вимогами. У різні періоди розвитку людства ставлення соціуму до вчителя не було однаковим. Багато чого пережило багатостраждальне вчительство. Це були любов і вдячність, народна пошана за готовність до самопожертви, повага до фундаментальних знань і освіченості, до високої культури, до здатності добре орієнтуватися в нових обставинах і використовувати теоретичні знання на практиці. Це були також моральні ознаки вищого гатунку, які давали змогу виховувати учнів дійсно за принципом – «Роби, як я!». І суспільство високо цінувало цих професіоналів. Таке ставлення до педагога формувалося насамперед у родині, виховувалося батьками й найближчим соціальним оточенням. Це давало бажані наслідки у вигляді загальної грамотності, освіченості, моральності й культурності членів суспільства, розвитку науки, техніки та економіки в цілому.

Було й інше: неухильність, неповага, цькування, переслідування, фізичне знищення... Чому? Бо вчитель, викладач – це ще й вихователь у процесі навчання. Це своєрідний ідеолог, який може ані слова про ідеологію й політику впродовж уроку не сказати, проте клас «відчуває» його особистість, погляди та позицію. Науковці минулого дуже добре це розуміли. Так, М. Монтень закликав звертати увагу на особистісні риси наставника. Автор «Великої дидактики» Ян Амос Коменський наполягав на доброзичливих взаєминах між учителем і учнями, критикував формальне, показне виконання вчителем своїх обов'язків. Джон Локк приділяв значну увагу взаєминам між вихователем і вихованцем, уважав особливо ефективним, провідним методом виховання приклад. А Ж.-Ж. Руссо твердив, що наставник має бути взагалі позбавлений людських вад, а щодо моралі, то він повинен стояти вище, ніж усе суспільство. А. Дистервег сформулював такі вимоги до особистості викладача, як досконале володіння предметом викладання, любов до професії та учнів, бадьорість, оптимізм, робота над собою. Згодом ці положення розвинув у своїй педагогічній теорії та практиці видатний український радянський педагог А. Макаренко. А науковець і директор «школи радості» В. Сухомлинський на перше місце ставив уміння педагога встановлювати живі людські стосунки з вихованцями [8]. Наш сучасник академік І. Зязюн у своїй «педагогіці добра» головною

постаттю в людському житті вважав педагога-наставника: матір, батька, шкільного вчителя, викладача вищого навчального закладу, старшого товариша, мудрого керівника тощо [9].

Зі зміною соціально-економічної формації українське суспільство пережило багато радощів і розчарувань, що, зазвичай, притаманне будь-яким революційним перетворенням. Безсумнівно, те саме відбулося й у системі освіти, яка в кожній країні віддзеркалює та навіть гіпертрофує всі суспільні процеси. Але особливо вразливими ці зміни виявилися для сучасної системи шкільної освіти. Її попередниця – освіта радянська – була насправді ґрунтовною, високоефективною, перевіреною реальним життям багатьох людських поколінь. Вона безперервно розвивалася й удосконалювалася в атмосфері державної та народної турботи, під динамічним впливом науково-технічного прогресу, що реально забезпечувало їй світові пріоритети. З набуттям незалежності цю систему було змінено й значною мірою зруйновано, насамперед з ідеологічних причин. У процесі цих змін виявилися як надбання, так і втрати. Зі зміною соціально-економічної формації, через переділ власності шкільна освіта зазнала суттєвих матеріальних збитків. Але не вони були основними. Серед надбань попередньої системи освіти була забезпеченість вчительськими кадрами високого рівня, які гарантували достойну якість навчально-виховного процесу. На превеликий жаль, у сучасних керівних державних документах навіть не йдеться про наступність щодо системи шкільної освіти, яка свого часу стала базою значних матеріально-технічних і науково-культурних досягнень радянського суспільства. Організатори сучасної освіти зробили вигляд, що до них її не було. Почалося недолуге копіювання заморського досвіду, не притаманного східнослов'янським традиціям. Мабуть, через це однією з актуальних проблем сучасної української школи стає поступове зниження рівня загальнолюдської та професійної вчительської моралі, культурності й освіченості педагогів.

Триває неухильний процес зниження якості знань випускників школи як наслідок зниження якості навчальних занять. Нерідко керівники шкіл мало турбуються про методику самої роботи вчителя. Часто зміст методичної роботи підмінюється стосами паперів, які обов'язково потрібно підготувати до уроку. Формалізація й прагнення до зовнішнього, показного ефекту сягнули значного рівня. За таких умов вимоги до змісту роботи вчителів стають умовними, а до оформлення цієї роботи – нарощуються. Автору кілька місяців тому довелося почути сердиту позицію одного з керівних науковців, який заявляв, що не можна сьогодні висувати

до вчителя вимоги на рівні вимог до радянського вчителя. Мовляв, сучасна держава менше турбується про нього, тому й він не зобов'язаний постійно працювати над собою, вдосконалювати свій професійний рівень, озброюватися інноваційними методиками роботи. Нічого доброго, крім продовження зниження «планки» всієї справи, ця позиція не принесе.

Серед цілого ряду фактичних причин неповної відповідності сучасного стану певної частини українського вчительства його компетенціям і потенційним можливостям найчастіше ніби не помічається, а фактично ігнорується та, що пов'язана з вилученням з педагогічного соціуму явища, яке у словниках та енциклопедіях має назву «інтелігентність». Більшість енциклопедій, словників і довідників тлумачать поняття інтелігентності як складне, багатокомпонентне явище, під яким розуміється висока освіченість, озброєність здобутками світової та національної культур, неперервна розумова праця. На перший погляд, немає безпосереднього зв'язку між рівнем інтелігентності вчителя та його реальними успіхами в навчально-виховному процесі. Навіть більше, на побутовому рівні свідомості іноді ця ідея спричиняє непорозуміння й навіть негативізм. На превеликий жаль, деякі високопосадовці, що сьогодні керують освітньою галуззю, і досі вважають, що будь-яка причетність учителя-практика до творчості композиторів К. Данькевича й М. Лисенка, письменників і поетів Е. Золя та Ю. Збанацького, У. Шекспіра й В. Маяковського, художників М. Врубеля й І. Айвазовського є просто зайвою. Нібито справа вчителя – лише якісно та вчасно забезпечувати навчально-виховний процес. А всі ці інтелігентські «витребеньки» щодо малярства й музики – зовсім не вчительська справа.

Сучасний період розвитку нашого суспільства не можна схарактеризувати як період ренесансу інтелігентності й інтелігенції. Певною мірою він нагадує дорадянський період, коли існували еліти, що мали матеріальні умови для свого розвитку. Основна маса громадян сьогодні не має матеріальних можливостей задовольняти свої потреби у формуванні інтелігентності. А представники так званих «інтелігентських» професій – лікарі, інженери, викладачі, науковці – здебільшого також матеріально не підтримуються на державному рівні в намаганнях набути відповідних властивостей. Професія шкільного вчителя серед цих професій посідає окреме, специфічне місце, характеризується незвичайним набором вимог до професійних та індивідуальних рис фахівця, великими навантаженнями на психічну й фізико-соматичну сферу особистості. Саме висока освіченість, загальнолюдська ерудиція, постійний

інтелектуальний пошук нового в роботі з учнями, оволодіння в стінах вишу психолого-педагогічними й культурологічними методами, прийомами та засобами впливу на раціональну й емоційно-вольову сферу учня дають можливість розв'язувати складні питання забезпечення навчально-виховного процесу.

Визначимо основні психолого-педагогічні ознаки особистості інтелігентного вчителя-професіонала. За логічну основу оберемо класичний системний підхід, а елементами системи стануть основні психологічні структурні елементи особистості. Оскільки темперамент є психологічною властивістю, що характеризується ригідністю й нездатністю до змін, доходимо ґрунтового висновку про те, що володар будь-якого домінуючого темпераменту має можливість стати за змістом інтелігентною людиною. Але зазвичай негативні, небажані риси темпераменту компенсуються протилежними рисами характеру. Ось саме характер і стає тим середовищем, у якому концентруються риси, притаманні інтелігенту. Які це риси?

Для систематизації згрупуємо іманентно притаманні саме вчителю специфічні риси характеру та властивості особистості. До першої групи цих рис і властивостей належать ті, що віддзеркалюють **світоглядно-моральний** зміст особистості вчителя:

– висока загальнолюдська **моральність** на основі повсякденної поведінки й діяльності, взаємин і намірів;

– **патріотизм** як любов до Батьківщини, свого народу, своєї рідної культури, який відкидає гіпертрофований підхід на рівні націоналізму [2];

– **гуманізм**, повага до людей різних категорій – учнів, колег, товаришів, батьків учнів, сторонніх; схильність і готовність до емпатії, до надання дружньої допомоги [4];

– **міжнаціональна врівноваженість**, збалансованість і стабільність, повага до представників інших народів, країн, громадян своєї країни, але інших національностей – носіїв інших рідних мов;

– **політична незалежність**, зумовлена офіційним статусом учителя, що дає можливість жити й діяти відповідно до своїх переконань, позицій, думок, не вдаючись як до політичного флюгеризму, так і до відповідної ригідності, консервативності, несприйняття реальних, об'єктивних змін життя;

– **делікатність**, дієве визнання рекомендацій і вимог професійного, педагогічного, загальнолюдського й національного етикету, повага до колег по роботі, культура спілкування та взаємодії [6].

До групи **соматико-психологічних** рис і властивостей особистості викладача-інтелігента, на нашу думку, належать такі:

– **емоційно-вольова стійкість**, професійний оптимізм, озброєність відповідним психологічним захистом;

– **фізичне та психічне здоров'я**, наявність якого дає змогу успішно долати зумовлені характером професійної діяльності численні перенавантаження психологічної й соматичної сфер, несприйняття гіподинамії, наркоманії, алкоголізму, сексуальної полігамії тощо;

– **доступність** для учнів, колег, товаришів та інших членів соціуму зі збереженням власної гідності й за відмови від тенденцій до командного блюзнірства чи поведінки за моделлю «свій хлопець» [1];

– **терпимість** до інших думок і позицій, культура дискусії; здатність до рефлексії, готовність визнати помилки й вибачитися за них [7];

– діалектичне, **негативно-філософське ставлення** до пліток, чуток, інсинуацій, які нечасто, але все ж виникають у педагогічних колективах;

– **гендерна врівноваженість**, об'єктивне врахування диференційованих статевих особливостей, повага до них у поєднанні з визнанням правової рівності жінок і чоловіків [10].

Третя група властивостей особистості вчителя має **професійно-культурологічний** характер. Серед них виділяють такі:

– **професійна відповідальність** за результати своєї викладацької та виховної діяльності, відданість справі, професійна компетентність;

– висока **професійна, загальнолюдська та національна культура** особистості, повага й знання культурних цінностей і традицій, теоретична та практична причетність до досягнень художньої культури – літератури, театру, музики, образотворчого мистецтва, кіно тощо; висока базова побутова культура;

– готовність до **самовдосконалення**, коригування наявних і формування нових рис характеру, звичок, умінь і навичок [3];

– енциклопедична **освіченість**, багатогранна педагогічна професійна ерудиція;

– **творчість, новаторство** у професійній діяльності, пошук нестандартних, нетрадиційних шляхів досягнення мети [5];

– висока **мовна підготовленість**, глибокі знання державної мови, повага до мов національних меншин регіону чи місцевості й знання найбільш поширених серед них, готовність до спілкування іноземною мовою, ораторська майстерність, культура мовлення,

стійкість до жаргонів, діалектів, модних сленгів, несприйняття обценної лексики.

Разом з аспірантами й здобувачами вищих навчальних закладів ми провели опитування різних категорій респондентів з проблеми інтелігентності. Цікавим є той факт, що майже 30% його учасників вважають інтелігентність такою властивістю особистості, що має характер недоторканої, такою, що нікого не має обходити. Крім того, деякі учасники (близько 20%) ототожнюють інтелігентність з вольовою слабкістю особистості, нездатністю протидіяти суттєвим зовнішнім впливам. Є також позиція, прихильники якої (близько 24%) вбачають у сутності інтелігентності лише зовнішні ознаки благополуччя, успішності тощо. Але більшість учасників опитування впевнена в тому, що дійсно інтелігентність є бажаною ознакою особистості, до якої треба прагнути, йти щоденно, долаючи перешкоди й труднощі (понад 54%). Цікавим є і той факт, що частина опитаних вважає інтелігентність загалом прерогативою вищої державної та творчої еліти (6%), а інша – патріархальним залишком минулих часів (4%).

Соціально-політичні та економічні зміни останньої чверті століття генерували зміну підходів до постановки всієї освітянської справи в нашій країні. Щоб забезпечити інноваційні зміни в суспільстві, потрібно переосмислити зміст і значення не лише самого поняття «вчитель», а й того позитивного внеску, який уже цей феномен, це соціальне явище зробили для згуртування суспільства, зміни іміджу педагогічної професії в ряді країн світу. Упровадження, утвердження нових, прогресивних підходів у цій галузі життя разом з іншими заходами спроможне піднести престиж педагога-професіонала до високого рівня інтелігента як представника найбільш передової категорії українського суспільства.

Набувають актуальності дослідження й науково-методичні розробки, які повинні на психолого-педагогічному рівні забезпечити розвиток, функціонування й активну практичну діяльність інтелігенції в освіті. Слова «вчитель-інтелігент» хочеться вимовляти гордо, з великою повагою, а сам носій цього високого звання має бути шанованим у народі й державі за фактичні високі досягнення в благородній професії, що стають фундаментом економічної та соціальної стабільності нашого життя, запорукою значних перспектив гармонійного розвитку суспільства й держави. Час уже згадати, в якому столітті ми живемо, і відмовитися від печерних базарно-гендлярських традицій відсталих за своєю сутністю верств населення, які сьогодні мають великі кошти й «замовляють музику» в різних галузях суспільного життя країни. Висока мета

нашої системи освіти передбачає формування особистості, здатної до постійного розвитку, руху вперед і вгору, до наслідування й примноження кращого, що досягнуто попередніми

поколіннями, а також до новаторства й пошуку нестандартних шляхів виконання складних і цікавих завдань будівництва майбутнього.

Список використаних джерел

1. Белухин Д. А. Педагогическая этика: желаемое и действительное. — М. : МПСИ, 2007. — 128 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад., голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпін' : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
3. Мухина В. С. Феноменология развития и бытия личности / В. С. Мухина. — М. — Воронеж : Модэк, 1999. — 635 с.
4. Новий словник іншомовних слів / Укладання і передмова О. М. Сліпушко. — К. : Аконтіт, 2008. — 848 с.
5. Новий український тлумачний словник / За заг. ред. В. В. Дубічинського. — Харків : КККСД, 2008. — 608 с.
6. Саєнко Н. В. Підготовка інженера-інтелігента як завдання вищої технічної освіти / Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. — Запоріжжя : Класичн. приват. ун-т, 2015. — С. 47—55.
7. Страхов И. В. Психология литературного творчества / И. В. Страхов // Л. Н. Толстой как психолог. — М. — Воронеж : Модэк, 1998. — 387 с.
8. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / Василий Сухомлинский. — К. : Рад. школа, 1981. — 384 с.
9. Педагогічна майстерність / За ред. І. А. Зязюна. — К. : Вища школа, 1997. — 379 с.
10. Хамітов Н. В. Історія філософії. Проблема людини та її меж / Назіп Хамітов та ін.. — К. : Наукова думка, 2000. — 373 с.

Відомості про автора:

Маслов Валерій Сергійович
valsermas@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1315>

Надійшла до редакції: 11.12.2015 р.
Прийнята до друку: 21.12.2015 р.

References

1. Belukhin, D. A. (2007). *Pedagogical ethics : the desired and real*. Moscow : MPSI. [in Russian]
2. Busel, V. T. (2001). *Great Dictionary of Modern Ukrainian*. Kyiv : Irpin' : VTF "Perun". [in Ukrainian]
3. Mukhina, V. S. (1999). *Phenomenology of development and being of personality*. Moscow – Voronezh : Modek. [in Russian]
4. Slipushko, O. M. (2008). *New Dictionary of Foreign Words*. Kyiv : Akonit. [in Ukrainian]
5. Dubichyns'kyi, V. V. (2008). *New Ukrainian Dictionary*. Kharkiv : KKKSD. [in Ukrainian]
6. Saienko, N. V. (2015). *Preparation of an intellectual engineer as a task of higher technical education*. In : *Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools : collection of scientific works*. Zaporizhia : Classical Private University, 47—55. [in Ukrainian]
7. Strakhov, I. V. (1998). *Psychology of literary creative work*. In : L. N. Tolstoy as a psychologist. Moscow — Voronezh : Modek. [in Russian]
8. Sukhomlinskii, V. A. (1981). *The heart is given to children*. Kyiv : Rad. shkola. [in Russian]
9. Ziazun, I. A. (1997). *Pedagogical skills*. Kyiv : Vyscha shkola. [in Ukrainian]
10. Khamitov, N. V. et al (2000). *History of philosophy. The problem of man and his boundaries*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

Information about the author :

Maslov Valerii Serhiiiovych
valsermas@gmail.com

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University,
20 Lenin Street, Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1315>

Received at the editorial office : 11.12.2015.
Accepted for publishing : 21.12.2015.